

NEMÉNYI MÁRIA

A „LÁTHATÓ KISEBBSÉGEK” EURÓPAI ÖSSZEHAJONLÍTÓ KUTATÁSA,
MAGYAR KOORDINÁCIÓ MELLETT – AZ EDUMIGROM

Az EDUMIGROM (Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe) kutatás az FP7-es program keretében készült 2008-2011 között. A három éves nemzetközi összehasonlító kutatásban kilenc ország vett részt: Európa nyugati országai közül Anglia, Dánia, Franciaország, Németország, Svédország, illetve a poszt-szocialista országok közül a Cseh Köztársaság, Magyarország, Románia és Szlovákia. A kutatás fókuszában az oktatás terén mutatkozó etnikai és szociális különbségek álltak. A konzorcium munkáját a Center for Policy Studies (Central European University) koordinálta, szakmai és szervezési szempontból egyaránt. A magyarországi kutatást az MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkacsoportja végezte.

A kutatás arra vállalkozott, hogy nemzetközi összehasonlító elemzés segítségével rávilágítson azokra a tényezőkre, amelyek az ún. „látható kisebbségek”, más szóval az egyes résztvevő országok, ezeken belül a kutatásba bevont közösségek többségi nézőpontjából „faji kisebbséghez tartozóknak” tekintett tanulók (a másodgenerációs bevándorlók egy része és romák) iskolai előmenetelét, továbbtanulási terveit és jövőre vonatkozó elképzeléseit hátrányosan befolyásolják. Az összehasonlító elemzés lehetővé tette, hogy túllépve az egyes országokban történelmileg kialakult strukturális és intézményi adottságokon, amelyek az interetnikus viszonyokat, ezen belül az oktatási rendszer többségi és kisebbségi diákok számára rendelkezésre álló feltételeit befolyásolják, feltárja azokat a közös sajátosságokat, amelyek az etnikai kisebbségi tanulók sorsát érintik. A kutatás fő kérdései reflektálnak azokra a hazai és nemzetközi szakirodalomból jól ismert jelenségekre, amelyek szerint az ún. „látható kisebbségek” iskolázási lehetőségeik, munkaerőpiaci és jövedelmi helyzetük, életviszonyaik terén jelentős hátrányt szenvednek a többséghez tartozókhöz képest, és bár ezek a hátrányok szorosan összefüggnek az adott kisebbségek társadalmi helyzetével, nem függetlenek az etnikai hovatartozásból fakadó megkülönböztetéstől, diszkriminációtól.

A kutatás alanyai 14-17 éves korú, a kötelező iskolai tanulmányuk vége felé járó, továbbtanulási/pályaválasztási döntés előtt álló serdülők, akik a résztvevő országok kutatói által kiválasztott településeken (egy-egy adott városban, városrészben) működő közoktatási intézmény diákjai. A kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt alkalmazó kutatás lehetőséget adott arra, hogy a tanulókat az iskolai közegben, kérdőív segítségével, illetve egyéni és fókuszcsoportos interjúk alapján személyesen közelítsük meg. Miután a kérdőíves felvételen, valamint a fókuszcsoportos beszélgetésekben a többségi és kisebbségi diákok egyaránt részt vettek, az összehasonlító elemzés egyik meghatározó aspektusa a többség-kisebbség viszony önértékelésre, önbizalomra, identitásra gyakorolt hatása és ennek továbbgyűrűző következménye volt.

A kutatásba bevont iskolák, mint az adott település iskolarendszerének egyes intézményei, szintén meghatározó feltételt jelentettek az elemzés szempontjából. Az iskolák etnikai összetétele, a kisebbségi tanulók aránya, illetve az iskolák közötti és iskolán belüli etnikai/szociális szelekció mind jelentőséggel bír az azokban tanuló és nevelkedő fiatalok életében. Az iskola szocializációs hatásának és a kisebbségi diákokat érintő gyakorlatának vizsgálatára a tanórákon és tanórán kívüli iskolai résztvevő megfigyelések, valamint tanári és intézményvezetői interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések adtak lehetőséget. Az etnikai kisebbségi tanulók családi hátterét, a szülők iskolához és tanuláshoz fűződő viszonyát, valamint az oktatási intézmény és a család kapcsolatrendszerét a többnyire az otthonokban készült szülői interjúk, valamint szülői fókuszcsoportos beszélgetések igyekeztek feltárni. A kutatási eredmények összességében a kilenc ország 105 iskolájában, 287 osztályban 5086 diákkal készült kérdőív és mintegy 300 egyéni és 70 fókuszcsoportos interjú összehasonlító elemzésére, valamint etnográfiai módszerekkel történő megfigyelésekre támaszkodnak.

Ami a hazai kutatásokat illeti, az országok közötti összehasonlítást lehetővé tévő információ- és adatgyűjtés alapján háttértanulmányok készültek Magyarország oktatási rendszereinek főbb sajátosságairól, a kisebbségek helyzetéről az oktatás rendszerében, valamint a kisebbségek társadalmi integrációjával kapcsolatos főbb oktatáspolitikai törekvésekről. Ugyancsak tanulmány készült az ország többségi-kisebbségi viszonyairól, kisebbségpolitikájáról, etnikai kisebbségeinek kulturális és politikai reprezentációjáról, valamint a kisebbségekkel kapcsolatos politikai diskurzusok főbb jellegzetességeiről.

Ezt követően két kiválasztott településen empirikus kutatásokat végeztünk. Két olyan középvárost választottunk kutatási terepül, amely bizonyos szociológiai jellemzőik alapján hasonlóságot mutatott. Mindkét város ipari központként a szocializmus időszakában munkalehetőséget kínált a bevándorló alacsony képzettségű lakosság – így a romák – számára is. A roma lakosság aránya mindkét településen magasabb, mint az országos átlag. Az iskoláskorú népesség körében – vizsgálatunk szerint – a romák aránya

20% körül volt, így lehetőség nyílt a roma és nem roma tanulók helyzetének, iskolai sikerességének és továbbtanulási aspirációinak összehasonlítására.

Ennek érdekében egyrészt kérdőíves kutatást folytattunk a települések valamennyi általános iskolájának nyolcadik osztályos – többségi és roma – tanulói körében. A kérdőív adatainak feldolgozásával párhuzamosan kvalitatív kutatást végeztünk néhány kiválasztott iskola középpontba állításával. Az iskolák kiválasztásakor szem előtt tartottuk azt, hogy azok milyen választ adnak azokra az integrációs törekvésekre, amelyeket az adott években az oktatáspolitikai célként tűzött ki. Mindkét településen volt a kiválasztott iskolák között olyan, amely korábbi iskola-összevonás eredményeképpen sikeresen oldotta meg a különböző társadalmi háttérű és etnikai hovatartozású tanulók integrálását; volt olyan, amely az iskolán belüli szelekcióval „elit” és „szegregált” osztályokat hozott létre, és volt olyan oktatási intézmény is, amely a roma tanulók gyűjtőhelyévé vált. Ezekben az iskolákban egyéni és fókuszcsoportos interjúkat készítettünk a tanulókkal és szüleikkel, valamint az őket oktató tanárokkal, illetve azoknak a meghatározó intézményeknek a képviselőivel, amelyek hatással lehetnek a kisebbségi tanulók oktatási pályájára, jövőjére. A kvalitatív kutatás végeredményeképpen egy ún. „közösségtanulmány” készült, mely szerkezetével és szempontrendszerével ugyancsak alkalmas volt a nemzetközi összehasonlításra.

A kutatás főbb eredményei megerősítik azokat a nemzetközi szakirodalomból már ismert tapasztalatokat, hogy a másodgenerációs bevándorlók és a roma tanulók és többségi társaik oktatási feltételei között jelentős egyenlőtlenségek állnak fenn, amelyek hátrányosan érintik az etnikai kisebbségeket mind a tanulási teljesítmény, mind a továbbtanulási esélyek terén. A nyilvánvaló különbségek mögött az egymásra kölcsönhatással bíró szociális, gazdasági és kulturális tényezők állnak, amelyeket tovább erősít az etnikai/szociális alapon létrejövő, iskolák közötti és iskolán belüli szelekció, amely nem független az iskolát körülvevő társadalmi közhangulatban megjelenő esetleges diszkriminációs törekvésektől.

A kutatás arra is rávilágít, hogy az „etnikai kisebbség” kategóriája korántsem homogén, és ebben a „láthatóság” szempontja döntő szerepet játszik. A „látható kisebbségek” kategóriája is tovább bontható azonban a vizsgált társadalmak

különbözősége alapján. Különböző hozzáállás jellemzi egyfelől a posztkolonialista tapasztalattal rendelkező társadalmakat (esetünkben az egymástól is nagymértékben különböző Angliát és Franciaországot), valamint a közelmúlt migrációs hullámokhoz viszonyuló országokat (Dániát, Németországot és Svédországot) saját, már letelepedett bevándorlókhoz, másfelől pedig a poszt szocialista országokat a már több évszázada velük élő roma lakosaikhoz fűződő viszonyukban. Különbségek tapasztalhatók a „látható kisebbségi” tanulók saját csoportjukkal kapcsolatos attitűdjeiben és aspirációiban is: az etnikai/vallási büszkeségen alapuló önkéntes elkülönülésétől kezdve a különbségek felvállalását követő integrációs törekvéseken keresztül a negatív identitás kirekesztődéshez vezető stratégiájáig húzódó skála egyes állomásai más és más lehetőséget nyújtanak a felnövekvő nemzedék jövője szempontjából.

Bár a résztvevő országok mindegyikében törekvés mutatkozik a kisebbségek társadalmi integrációjának az oktatáson keresztül (is) történő előmozdítására, a kutatás arra is rávilágított, hogy a politikai akarat gyakran megtörik a többségi ellenállás különböző – intézményes és személyes – gyakorlatain, a kirekesztés és megkülönböztetés mindennapi formáin, valamint az ezeket meghatározó ideológiák és a közvélemény befolyásán.

A konzorcium szakmai vezetője Szalai Júlia volt. Az MTA SZKI részéről a kutatás Neményi Mária vezetése alatt zajlott. Az intézet munkatársai közül a kutatás különböző fázisaiban részt vett Dupcsik Csaba, Messing Vera, Szász Anna és Vidra Zsuzsa.

A KUTATÁS SORÁN A KÖVETKEZŐ PUBLIKÁCIÓK KÉSZÜLTEK:

Hazai kutatások alapján készült kutatási beszámolók:

Molnar, E. and Dupcsik, Cs. (2008) *Country Report on Education: Hungary*. EDUMIGROM BACKGROUND PAPERS, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Vajda, R. and Dupcsik, Cs. (2008) *Country Report on Ethnic Relations: Hungary*. EDUMIGROM BACKGROUND PAPERS, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Messing, V., Nemenyi, M. and Szalai, J. (2010) *Ethnic Differences in Education in Hungary: Survey Report*. EDUMIGROM SURVEY STUDIES. Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Feischmidt, M., Messing, V. and Nemenyi, M. (2010) *Ethnic Differences in Education in Hungary: Community Study*. EDUMIGROM COMMUNITY STUDIES, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Komparatív elemzések a magyar team tagjainak részvételével:

Szalai, J. (ed.) (2010) *Being 'Visibly Different': Experiences of Second-generation Migrant and Roma Youths at School*. EDUMIGROM COMPARATIVE PAPERS, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Szalai, J., Messing, V. and Nemenyi, M. (2010) *Ethnic and Social Differences in Education in a Comparative Perspective*. EDUMIGROM COMPARATIVE PAPERS, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Moldenhawer, B., Miera, F., Kallstenius, J., Messing, V. and Schiff, C. (2009) *Comparative Report on Education*. EDUMIGROM COMPARATIVE PAPERS, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Szalai, J., Carson, M., Kusa, Z., Magyar-Vince, E. and Zentai, V. (2009) *Comparative Report on Educational Policies for Inclusion*. EDUMIGROM COMPARATIVE PAPERS, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Law, I., Nekorjak, M., Daniel, O. and Vajda, R. (2009) *Comparative Report on Ethnic Relations*. EDUMIGROM COMPARATIVE PAPERS, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies.

Policy briefs:

Szalai, J. et al. (2008) *Ethnic Differences in Compulsory Education*. EDUMIGROM POLICY BRIEF, No. 1. Budapest: Central European University, Center for Policy Studies

Messing, V. (2010) *Interactions between the Ethnic Composition in School and Students' Performance, Self-esteem and Future Aspirations*. EDUMIGROM POLICY BRIEF, No. 3. Budapest: Central European University, Center for Policy Studies